

דף הרחבות לנושא – לא תחנם מתוך סדרת הלכות שמיטה יחידה מספר 21

❖ 'לא תחנם' במקום שיש תועלת ליהודי המוכר

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף לח עמוד ב

אמר רב יהודה אמר שמואל: כל המשחרר עבדו עובר בעשה, שנאמר: לעולם בהם תעבודו. מיתיבי: מעשה בר' אליעזר שנכנס בבית הכנסת ולא מצא עשרה, ושחרר עבדו והשלימו לעשרה! מצוה שאני

בימינו אין עבדות, בכלל, אלא רק שכירות. בחברה בה היתה עבדות, העבד היה מסופח למשפחה לכל דבר ועניין. לכן נכרי שהוא עבד למשפחה ישראלית חייב ברוב המצוות, ואם הוא עבד של משפחת כהנים הוא גם רשאי לאכול תרומה. נראה שלאור הקשר הייחודי שנוצר בין אדם שאינו מעם ישראל עם חיובי תורה, אסרה התורה לשחרר את העבדים. עליהם להישאר מסופחים למשפחה לדורי דורות.

ברם, רבי אליעזר שחרר את עבדו כדי שיוכל להשלים מניין. הגמרא אומרת שמותר לשחרר את העבד כדי לאפשר קיום של מצווה אחרת.

הראשונים תמהים על כך: וכי מותר לעבור על עבירה עכשיו כדי לאפשר קיום של מצווה מאוחר יותר? הדברים עוד יותר מפתיעים בהתחשב בכך ששחרור עבדים אסור מהתורה ותפילה במניין אינה! הריטב"א מסיק בשם הרא"ה שככל הנראה שחרור עבדים אסור מדרבנן, ולא מדאורייתא:

חידושי הריטב"א מסכת גיטין דף לח עמוד ב

מצוה שאני. ואי קשיא לך משום האי מצוה דחינן עשה שבתורה, כתב רבינו נר"ו דמהא שמעינן דלאו עשה גמור הוא אלא איסורא דרבנן וסמך ליה אקרא

אך הרמב"ן מציע שתי אפשרויות אחרות:

חידושי הרמב"ן מסכת גיטין דף לח עמוד ב

הא דאמרין מצוה שאני. תמהני וכי מפני מצוה להתפלל בציבור דחו עשה שבתורה? ואפשר שלא אמרה תורה לעולם בהם תעבודו אלא משום שלא ליתן להם מתנות חנם, כעניין דכתיב בגוים 'לא תחנם', אבל כשהוא משחררו מפני שנותן דמי עצמו או משום מצוה וצורך הרב דליכא חנינה מותר וי"ל נמי: אין הכי נמי, דאתיא האי מצוה ודוחה עשה שבתורה, שכיון שבא הקדוש ברוך הוא לבית הכנסת ולא מצא שם עשרה מיד כועס

התירוח השני הוא שאכן חוסר של מניין בבית הכנסת הוא עניין חמור מספיק לדחות עשה דאורייתא. התירוח הראשון אומר שמהות מצוות "לעולם בהם תעבודו" אוסר לשחרר את הנכרי לצרכו. אך אם משחרר את הנכרי בשביל האדון – מותר. מה שמעניין אותנו זו ההשוואה שהרמב"ן עושה לאיסור לא תחנם. הוא אומר שגם "לא תחנם" נאסר רק אם זה נעשה בשביל האינטרס של הנכרי. אם היא נעשית בשביל האינטרס של ישראל, מותר.

האם אמירה זו של הרמב"ן על "לא תחנם" מקובלת על הראשונים האחרים? הר"ן (בחידושי על הדף, וגם על הריף על סוגיה זו) מעתיק רק את התירוח הראשון של הרמב"ן. מעבר לכך: גם הריטב"א, וגם התירוח השני, מציעים פתרונות אחרים לשאלת היתר "לעולם בהם תעבודו". אך אין סיבה להניח שהם חולקים על ההגדרה באיסור "לא תחנם"!

עולה מכאן הגדרה חשובה: לא תחנם נאסר כאשר האינטרס הוא של הנכרי. אך אם האינטרס הוא בעיקר של ישראל, אין בכך איסור.

הרב נתנזון השתמש בעיקרון הזה בהקשר מקביל. כאשר מוכרים חמץ לנכרי, עושים זאת על ידי מכירת המקום בו החמץ נמצא. וכאן עולה השאלה: האם מותר למכור חמץ בארץ ישראל בדרך זו? הרי יש בכך מכירה של קרקע בארץ ישראל לנכרי!

שו"ת שואל ומשיב מהדורה תניינא חלק ב סימן עז

מה שהקשה: דאיך מוכרין חמץ בארץ ישראל, והא צריך למכור ולהשכיר החדר, והרי אסור למכור ולהשכיר דירות בארץ ישראל?
לא קשה מידי: דכל הטעם הוא משום 'לא תחנם', וכאן עושה בשביל עצמו, וכעין מה שכתבו לעניין מה ששחרר רבי אליעזר עבדו להתפלל.

בדומה למכירת חמץ, מכירת הקרקעות לקראת השמיטה נעשית רק לטובת המוכר (העם והמדינה), וכלל לא לטובת הקונה. על סמך העיקרון הזה, הרב מוהליבר התיר את מכירת הקרקעות לקראת השמיטה:

שו"ת הרב שמואל מוהליבר יורה דעה סימן כב

אפילו לדין ... שפיר שרי, דהא זהו דווקא כשמתכוון לטובת הנכרי, מה שאין כן כשהוא מוכר למכור לטובת עצמו מותר למכור ... ואם כן, עיקר המכירה בעת השמיטה היא לטובתינו ומוכרחים אנו לזה, פשיטא דשרי, בלי שום פקפוק הראי"ה קוק הולך צעד נוסף: בהקשר של חמץ אפשר להתווכח אם הרצון למכור חמץ מצדיק החלשת אחיזה בקרקע. אך בהקשר של השמיטה, מכירת הקרקע נועדה לחזק את החזקת העם בארץ ישראל!

משפט כהן סימן סג

יותר יש לומר כמו דפירש הר"ן בגיטין פרק השולח על שחרור עבד לדבר מצווה, דמותר מטעמא ד'לא תחנם' נאסר דווקא כשמכוון לטובתם, והכא נמי לא שייך איסור דחניה בקרקע במכירה כזו, שהיא דרך הערמה להפקיע מקדושת שביעית כדי שיוכלו לעבוד בהיתר, שהיא לטובתינו כדי שיתחזקו ישראל בקרקע

החזון איש חולק על ההיסק הזה. בתחילת היחידה הבאנו שלושה דינים שונים הנלמדים מהפסוק "לא תחנם". הרמב"ן מתייחס לנתינת מתנה או נתינת חן, דברים שבדרך כלל נעשים לטובת המקבל. אך במקרה של נתינת חנייה, מכירת קרקעות היא בדרך כלל עסקה הדדית, ונדיר עד מאוד שאדם מוכר קרקע לטובת המקבל, ולא מפני הטובה של עצמו (גם אם היא מועילה לקונה). לכן החזון איש אומר שאין אפשרות להסיק מדינו של הרמב"ן לדיונונו על מכירת קרקעות:

חזון איש שביעית סימן כד אות ד

ואף על גב דלענין 'לא תתן להם חן' כל שעושה לרווח ישראל מותר, וכמו שכתב הר"ן פרק השולח לענין לשחרר עבדו... הכא לענין חניה בקרקע אין חילוק, דנתינת חן אינו אלא ברגש החנינה, אבל לא בדורש טובת עצמו. אבל חנייה בקרקע המציאות של עובדי עבודה זרה על אדמת ישראל בקניין שנאווי לפני המקום, וכל שקנה הקרקע והיא שלו הרי עובד עבודה זרה חונה על קרקע הארץ

הרב פרנק חולק על החזון איש:

הר צבי זרעים חלק א סימן מז

סברא זו {של החזון איש} טובה היתה אילו היה נמצא מפורש חילוק בין דין מתנת חנם ובין נתינת חנייה אז היו מתקבלים על הלב דברים הללו... אבל מכיוון שהחילוק בדין אינו לא במקרא ולא במשנה וגמרא, אין סברא כזו קובעת מסמרות לבנות על זה יסוד לדינא, ומאן מפיס להכריע דכאן הטעם הוא משום דשנואה לפני המקום חנייתו, וכאן הקפידא על רגש חנינה של הנותן?